

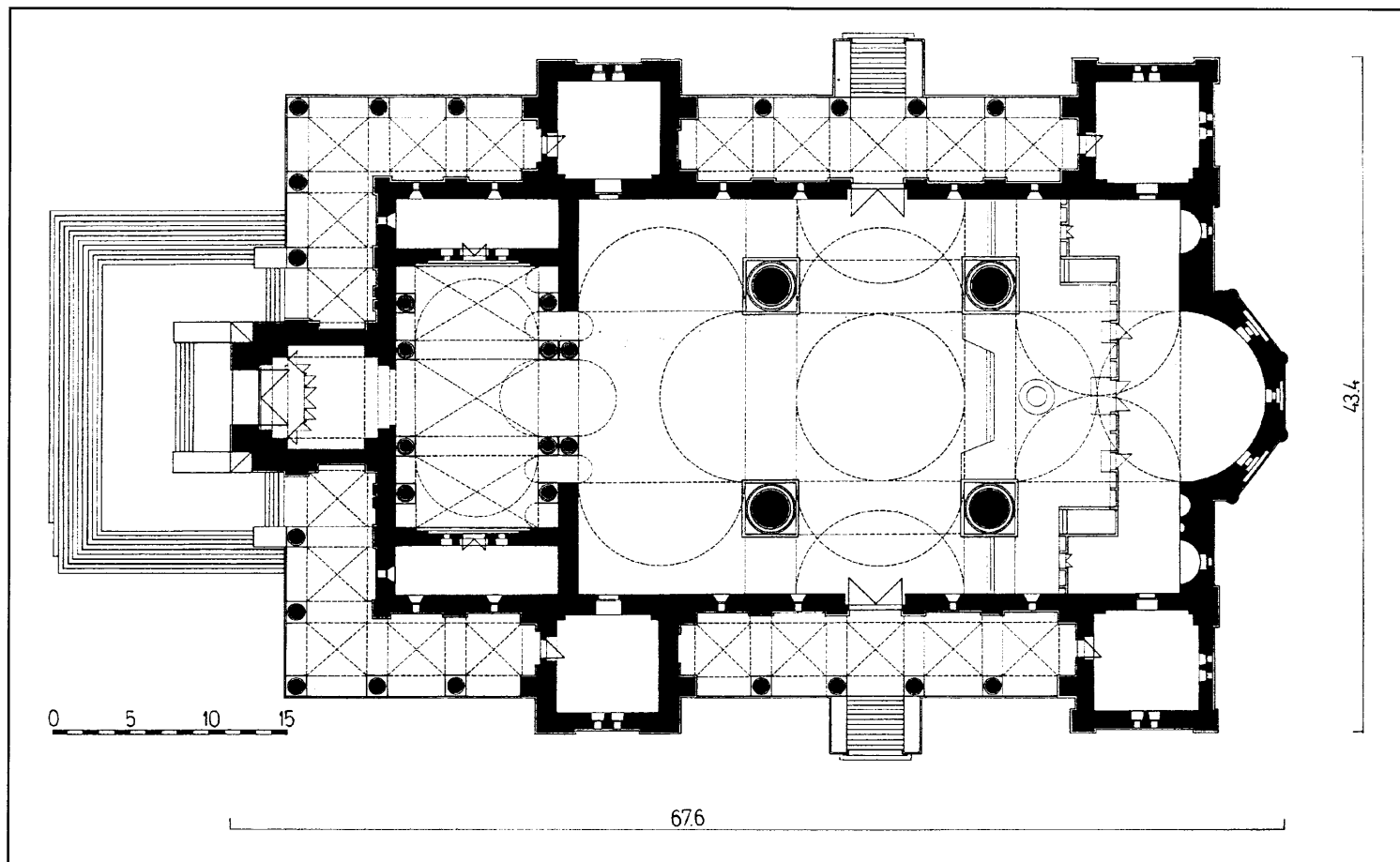
Александар Кадијевић

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ АРХИТЕКТУРЕ ЦРКВЕ СВ. МАРКА НА БЕОГРАДСКОМ ТАШМАЈДАНУ

О историји и архитектури цркве св. Марка на београдском Ташмајдану на страницама историографије о нашем новијем градитељству писано је спорадично и непотпуно.¹ Само је неколицина аутора подробније анализирала архитектуру ове монументалне престоличке цркве, претежно негативно одређујући њену вредност. Посебно је конкурс, расписан за њено ар-

хитектонско решење, остао недовољно осветљен, лишен потпунијег историографског приказа. Након темељног истраживања породичних заоставштина знаменитих српских неимара међуратног доба, као и архивске, хемеротечке и библиографске грађе, овом приликом указујемо на неке нове податке везане за историју цркве св. Марка и

1. О историји и архитектури цркве св. Марка видети: Аноним, Да ли ће се на земљишту цркве св. Марка подићи палата Главне поште или Општински дом, Време 31.5.1928; Аноним, Да ли ће се на земљишту цркве св. Марка подићи величанствена катедрала или зграда Главне поште, Време 1.9.1928; Аноним, Грађење палате Главне поште и цркве св. Марка, Време 29.12.1928; Аноним, Како ће изгледати нови храм св.Марка на некадашњем Старом гробљу, Време 14.9.1929; Аноним, Идућег пролећа почиње зидање цркве св. Марка, Време 17.6.1930; Аноним, Нови храм св. Марка и палата Главне поште, Време 18.9.1930; Аноним, Пред грађењем монументалне цркве св.Марка у Београду, Политика 27.2.1931; Аноним, Данас се освећују темељи новог храма Светог Марка на Старом гробљу, Време 8.5.1931; Аноним, Патријарх г. Варнава осветио је јуче темеље новог храма св. Марка, Време 9.5.1931; М.С. Минић, Нова црква св. Марка у Београду, Време 25.3.1932; Аноним, Зидање монументалне цркве св. Марка почиње идућег месеца, Политика 18.5.1932; Аноним, Прва монументална православна црква од армираног бетона, Политика 2.10.1932; Ђ. Бошковић, Црква св. Марка у Београду као карикатура Грачанице, СКГ XXXV, Београд 1932, 302–304; Аноним, У зидању нове цркве св. Марка дошло се до кубета, Правда 8.10.1933; Аноним, Црква св.Марка – настављање радова, Време 12.3.1934; Аноним, Судбина цркве св. Марка, Штамп 21.5.1934; Аноним, Зашто су, у ствари, застали радови на цркви св. Марка, Штамп 27–29.5 1934; Аноним, Зашто се не довршава београдска Грачаница, Време 28.5.1935; Аноним, Црква св. Марка, Време 2.4.1937; Аноним, Фасада цркве св.Марка биће ускоро завршена, Правда 1.9.1937; Аноним, Радови на цркви св. Марка обустављени за неко време, Правда 28.7.1938; Аноним, Црква св. Марка, Правда 19.6.1939; Аноним, Председник општине г.Јеврем Томић разгледао је нови храм св. Марка, Правда 6.9.1940; П. Ристић, Криза заборављене архитектуре, Књижевне новине 1.2.1969, 12; Б.Којић, Друштвени услови развитка архитектонске струке у Београду 1920–1940. године, Београд 1979, 254; З. Маневић, Наши неимари. Браћа Крстић, Изградња 11, Београд 1980, 47–48; Исти, Петар Крстић. Бранко Крстић. Велика награда архитектуре САС–а, Београд 1982, 13–14; М. Јовановић, Српско црквено градитељство и сликарство новијег доба, Београд-Крагујевац 1987, 218–222; Љ. Милетић-Абрамовић, Храм св. Марка у Београду, у „Традиција и савремено српско црквено градитељство”, Београд 1995, 190–199; Д. Марић, Полемике о проблемима српског црквеног градитељства у првој половини XX века, у „Традиција и савремено српско црквено градитељство”, Београд 1995, 206–209; А. Кадијевић, Један век националног стила у српској архитектури (средина XIX – средина XX века), рукопис докторске дисертације на Филозофском факултету у Београду, 1995. г, 188–192; М. Ђурђевић, Петар и Бранко Крстић, Београд 1996, 34–40, 67–68.

План I

подстичемо нова тумачења и вредновања њене архитектуре.

Након конкурса за храм св. Саве на Врачару (1926)², полемика и неспоразума који су ометали почетак његове изградње, 1928. године је покренуто питање подизања другог монументалног београдског храма, посвећеног јеванђелисти Марку, на парцели поред старе цркве св. Марка и некадашњег ташмајданског гробља. Тада је и расписан конкурс за архитектонско решење петокуполне цркве основе уписаног крста са звоником над припратом. Предвиђено је да црква добије три олтара и низ других одељења. Према конкурсним про-

позицијама стил је дефинисан као „старовизантијски слободан“, да би одмах затим био истакнут захтев управе да по спољном изгледу црква буде што сличнија Грачаници³. Тражен је прегледан и монументалан, светао унутрашњи простор, коме Грачаница, у суштини, није могла да послужи као узор. Наручиоци су предвидели издужену правоугаону основу, на којој би почивала петокуполна структура цркве са звоником (1700 м површине).

Оцењивачки суд конкурса сачињавали су угледни стручњаци за стару и савремену архитектуру – Петар Поповић, Милан Минић,

Драгутин Маслаћ и два свештена лица. Од шест радова приспелих на конкурс, жири је прву награду и извођење грађевине доделио Петру и Бранку Крстићу, с тим да „изврше неке измене“⁴. Тиме је са закашњењем од неколико година „уочена оригиналност и таленат браће Крстић“, будући да је њихов конкурсни нацрт за храм на Врачару, замишљен у националном стилу, са надахнутом експресионистичком композицијом и постсецесијским елементима, остао неостварен⁵. Осим позваних неимара – браће Крстић, Александра Дерока и Богдана Несторовића, главних такмаца на конкурс за светосавски храм, на

2. О храму св. Саве в.: М. Јовановић, нав. дело, 200–215; Б. Пешић, Спомен храм св. Саве на Врачару у Београду 1895 – 1988, Београд 1988; А. Кадијевић, нав. дело, 134–143.

3. М. Ђурђевић, нав. дело, 35–36.

4. Аноним. Нови храм св. Марка и Палата Главне поште, Време 18.9.1930.

5. О томе в.: А. Кадијевић, Елементи експресионизма у српској архитектури између два светска рата, Момент 17, Београд 1990, 92; М. Ђурђевић, нав. дело, 21–24, 65–66.

План I

Архитекти Петар и Бранко Крстић.
Основа цркве св. Марка у Београду
(пројекат 1930). Основа приземља.
док. 333СКГБ

- 1 Александар Дероко – Григорије
Самојлов, црква св. Марка (1930),
неизведени конкурсни нацрт

1

конкурсу за архитектонско решење цркве св. Марка учествовали су Рајко Татић, Живко Пиперски и Александар Васић, чију улогу откривају мемоарске белешке браће Крстић.⁶ По сећању Бранислава Којића, иако је расписан ужи конкурс, остварена је „шттура стилизација општих услова”.⁷ Он исход конкурса оцењује укупно неправилним, „јер није поштован предлог оцењивачког суда”.⁸

Позвани аутори су несумњиво били у одређеној предности, будући да је жири рачунао да ће се у јакој конкуренцији најталентованијих неимара цркава у Србији тог доба (поред Момира Коруновића и Петра Поповића), појавити најбоље решење. Након проглашења браће Крстић за победнике, јавиле су се

прве бурне реакције. По сећању Бранка Крстића, Богдан Несторовић је са огорчењем прихватио одлуку жирија, одбијајући да прими утешну новчану награду, чиме је иницирао негативне оцјене које ће пратити и обележити даљу судбину овог храма.

Награђени пројекат жири је оценио успешом, неимитативном, уравнотеженом композицијом у односу на средњовековни предложак. Речено је да је „звоник нешто виши од великог кубета, али је органски везан за масу цркве. Велико кубе, са унутрашњим пречником од десет метара, има споља осмокраки облик тамбура, као код Грачанице. Жељени спољни утисак Грачанице је постигнут на оригиналан начин, а притом и оно што се

ретко и тешко постиже код овог стила: унутарња корисна просторија храма је добро решена у погледу практичне употребе и да притом естетика и стил ништа не изгубе”.⁹ Пројектанти су се строго држали конкурсних услова, поучени лошим искуством са „светосавског” конкурса из 1926. године. Основа јасно уписаног крста је потпуно задовољавала захтев за прегледним и монументалним унутрашњим простором; мања кубета су постављена ван централног простора, како би се постигла силуета Грачанице.

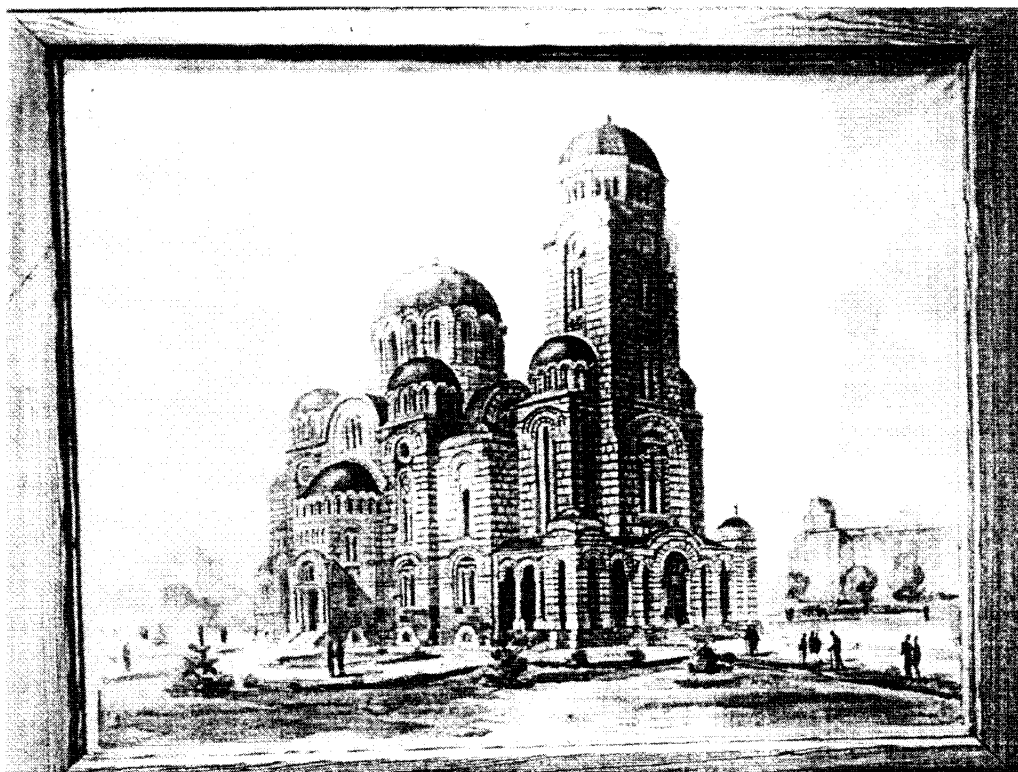
У наредних годину дана, појавиле су се критике архитектуре будуће цркве, које су у тој мери противречно интониране, да читалац на основу њиховог садржаја не

6. М. Ђурђевић, нав. дело, 36.

7. Б. Којић, Друштвени услови..., 254.

8. Исти, нав. место.

9. Аноним, Данас се освећују темељи новог храма Светог Марка на Старом гробљу, Време 8.5.1931.

- 2 Богдан Несторовић, црква св. Марка (1930), неизведени конкурсни нацрт
- 3 Црква св. Марка — из док. ЗЗЗСКГБ

2

може стећи објективну слику о стварним недостацима нацрта браће Крстић. Архитект Милан Минић, члан жирија, писао је афирмативно о првонаграђеном раду.¹⁰ Закључио је да ће будући храм до довршетка цркве св. Саве задовољити потребе за све велике религиозне манифестације: „Пројектанти браћа Крстић — архитекти — су са успехом решили постављени задатак: савладали импозантни унутарњи простор, споља сачували стилске елементе у духу Грачанице”, али и надмашили грачаничко решење ентеријера „благодарећи напретку науке и инжењерства”. Мотив звоника „Крстићи су згодно искористили, те је западна фасада цркве добила једну снажну ноту, а цела силуэта масе добија том поентом, јер је избегнута монотоност парне симетрије”.¹¹ Минић наг-

лашава и димензије храма (65 x 42 м, висина 60 м).

Ускоро се појавио коментар поводом Минићевог афирмативног мишљења, садржан у критици арх. Ђурђа Бошковића, са насловом „Црква св. Марка у Београду као карикатура Грачанице”.¹² Бошковић је оценио да су пројектанти неверили сложеност и разуђеност грачаничког простора, опредељујући се за јасно изражен уписани крст. Приближавање Грачаници захтевало је више купола и Крстићи су додали бочне просторе са призиданим кулама завршеним кубетима; потом су још придодали на западној страни нартекс са превисоким звоником, органски неповезаним са масом храма, с нестилском аркадом нартекса и бескрвно и празно решеним првим спратом, што је све заједно раскомадало грађевину и

наружило је. „Две засебне целине, кула и црква, неповезане органски међу собом, водиће вечиту борбу, а од тога ће и једна и друга изгубити”,¹³ додајући да „на овом делу нема архитектуре, све што је на Грачаници последица конструктивне потребе, овде је претворено у најобичнији декор”.¹⁴

Објективна оцена о хармоничности просторних односа храма и звоника налази се несумњиво негде између опречног Минићевог и Бошковићевог става. Чињеница да је звоник, иако нешто нижи од централне куполе, још увек непропорционално висок и да је његова органска веза са целином корпуса морала бити јача. Кула је западној фасади утиснула снажан израз којим је избегнута монотонија симетрије. Црква је споро грађена (1931–1939) услед сталних неспоразума

10. М.С. Минић. Нова црква св. Марка у Београду, Време 25.3.1932.

11. Исти, нав. дело.

12. Ђ. Бошковић, нав. дело.

13. Исти, нав. дело.

14. Нав. дело.

3

између инвеститора, општине и Поштанске штедионице, без завршеног ентеријера. Супростављене захтеве између унутрашњег и спољашњег решења браће Крстић су покушала да премосте увођењем конструктивних иновација (армирани бетон) и техничког осавремењавања храма.

Поређењем дела браће Крстић и велелепне Милутинове косовске задужбине¹⁵, једног од најпопуларнијих узора у нашем новијем црквеном неимарству, упадљиве су разлике у просторном решењу и композицији маса, које су на Грачаници више згуснуте и компактне, органски сједињене у чвршћу, хомогену архитектонску целину. Бочне угаоне куполе на београдској цркви су размакнуто постављене у односу на централно кубе

грачаничког решења, што уз нове елементе (звоник и аркадни трем) читавој грађевини даје, Грачаници несвојствено, издуженост, споља готово базиликалан облик. Стубови у наосу су упадљиво нижи у односу на пропорције грачаничког наоса. Улаз у храм изведен је неупадљиво, без репрезентативног архитектонског и скулпторског декора. На бочним полужним фасадама истакнути су велики прозори у виду трифора. Неимари су очигледно тежили монументалности, ширини, разуђености и слојевитости архитектонских маса; непотребним пренаглашавањем неорганског звоника, довели су грађевину до ступња прецизног, историцистички „траженог“, кабинетског решења, оствареног без неусиљености и лакоће израза, какву поседује Милутинова

црква. Нема довољно ни оне непосредности и упечатљивости која краси споменике нашег средњовековног неимарства.

Пошто нису успели да понове и надмаше лепоту славног узора, аутори су се задовољили његовом савременом монументалнијом „репликом“, остварујући коректну академску компилацију историјских мотива. У тој композицији, како је то већ онда запазио Бошковић, нема истинске снаге и надахнућа, префињених пропорција ни оригиналности израза, досегнуте на „светосавском“ пројекту браће Крстић. Овде је тријумфовао каноничан, строг, доследно спроведен стерилан еклектички поступак, који је само потврдио анахронистички укус наше средине и статично поимање архитектонског стваралаштва конзервативних наручилаца. У случају најмонументалнијих престоничких цркава они нису чинили уступке слободној, неспутаној стваралачкој имажинацији, ослањајући се на проверене компилације неприкосновених узора националног црквеног градитељства.

Наглашена особеност и оригиналност концепције карактерише конкурсни рад Александра Дерока (у заједници са својим учеником Григоријем Самојловим), недавно откривен¹⁶, исувише замишљен у маниру његовог награђеног пројекта за светосавски храм, са упадљивим ранохришћанским и византијским реминисценцијама, лишен додирних тачака са архитектуром Грачанице. Ни „разочарани“ Богдан Несторовић није одговорио у довољној мери постављеним захтевима, о чему сведочи његов конкурсни рад. Тај рад представља такође специфичну, круту еклектичку ме-

15. О архитектури Грачанице в.: В. Кораћ, Грачаница (простор и облици), у „Између Византије и Запада“, Београд 1987, 99–108; С. Ђурчић, Грачаница. Историја и архитектура (I), Београд–Приштина 1988.

16. Конкурсне радове Дерока и Несторовића открио је студент архитектуре Милан Миловановић, истражујући породичну заоставштину арх. Григорија Самојлова 1992. године. Најсрдачније му захваљујем на уступању копија откривених радова.

шавину најразличитијих мотива византијске и српске средњовековне архитектуре, у коме је звоник над припратом добио можда још већи значај него „спорни” звоник браће Крстић. Несторовић је превише згуснуо композицију централног дела храма и умањио прегледност ентеријера, не истичући у довољној мери четири мање бочне куполе. Пројекти осталих учесника за сада нису пронађени у постојећим изворима.

Храм св. Марка контуром и начином зидања доследно репрезентује традиционалну црквену архитектуру ових простора. Будући саздан по угледу на наш највелелепнији споменик средњовековне епохе, он представља својеврсну синтезу старих и савремених облика. Архитектура цркве задовољава критеријуме ретроспективног уметничког менталитета наручилаца и средине, незаинтересованих за оригиналније подухвате у том до-

мену. Како у примарном, естетском погледу не доноси ништа ново, храм је временом постао симбол скучености наше градитељске културе, честог приклањања поузданом, миметичком приступу традицији, стварајући велико неповерење код најбољих српских архитеката према могућностима изражавања у нашем савременом црквеном немарству.

У морфолошком погледу, храм св. Марка никако није „карикатура Грачанице”, како је то пре- строго, готово презриво закључио Бошковић, већ га треба посматрати као једну типично „нашу”, наивну и закаснелу, на историјистичким принципима засновану творевину, где је још једном пропуштена прилика да „се достигне време, али и задовољи традиција”. Парадоксално је и то да је овај, једини од монументалних српских храмова новијег доба, чија концепција није заснована на ненационалним узорима

(цркве св. Спиридона у Трсту, Преображења у Панчеву, св. Ђорђа на Опленцу и св. Саве на Врачару), у уметничком погледу донео најслабији резултат. Национални стил у српској црквеној архитектури такву прилику више није добио, нити је привукао водеће пројектанте. Од средине четврте деценије века, након скромних уметничких резултата храма св. Марка и св. Саве, живи и данас актуелна сумња у спремност конзервативних наручилаца црквених објеката да учине радикалан заокрет у правцу поштовања истинског стваралаштва. Таква конзервативна, у бити анахрона идеологија, само је појачала гашење националног стила у црквеној архитектури пред Други светски рат и олакшала настојања присталица архитектонског модернизма да са историјске сцене елиминишу елементе традиционалистичког градитељства.

R e s u m e

Aleksandar Kadijević

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE CHURCH OF ST. MARK IN BELGRADE

Following a thorough investigation of all historiographical, archival, bibliographical and other sources concerning the church of St. Mark situated on Tašmajdan in Belgrade (1930–1939), designed by architects Petar and Branko Krstić, new facts and interpretations encourage the study and evaluation of the architecture of this monumental church in the capital of Serbia. From the very beginning, its spatial design, structure and the architecture of its facades have not ceased to cause controversies and disputes in scientific circles. Few re-

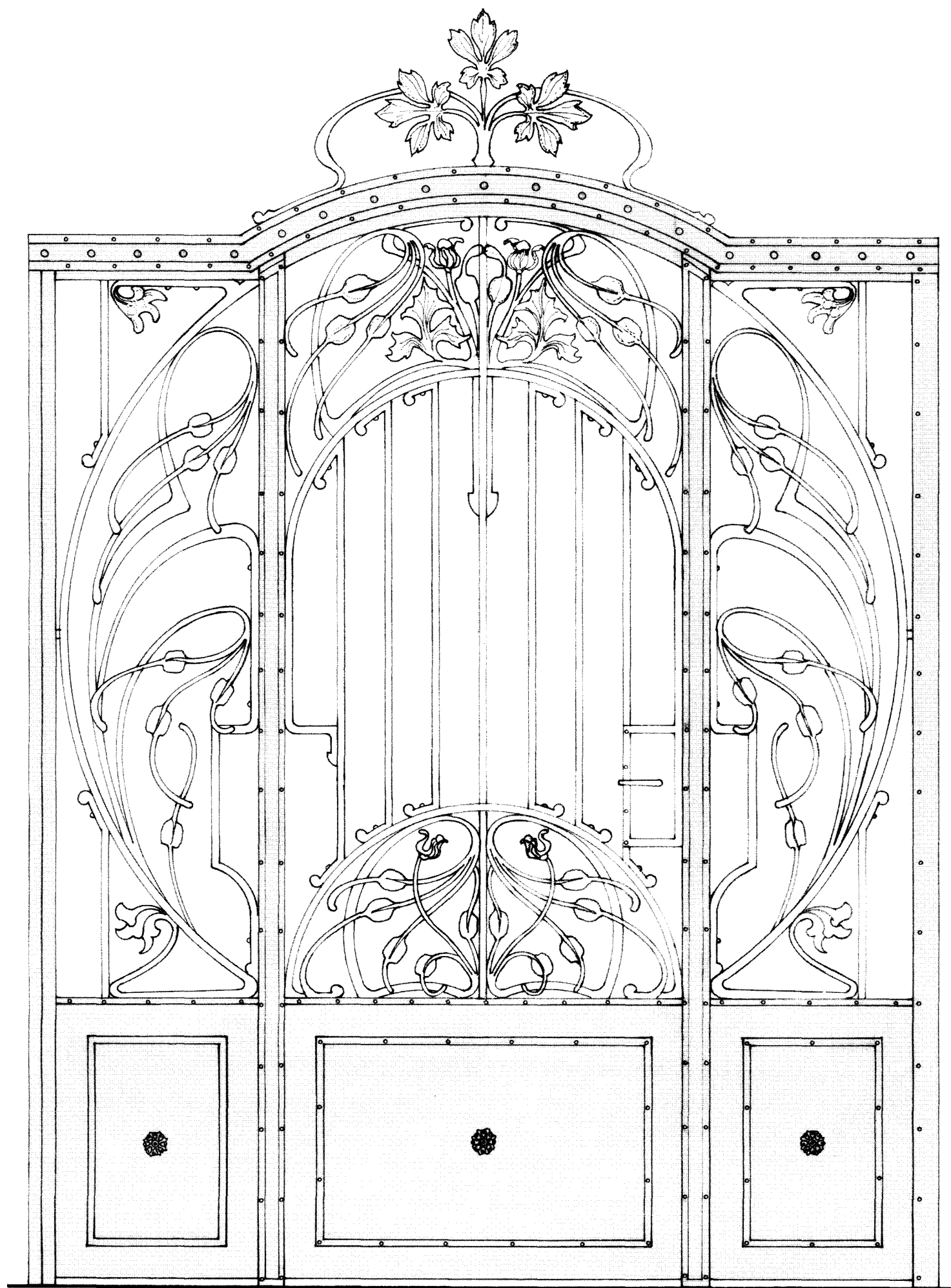
searchers have actually gone into in-depth analysis of the architecture of the church of St. Mark, making mostly negative evaluations of its artistic worth. The subject most insufficiently illuminated is the competition for the design of the church, so far without a thorough historiographical presentation. Moreover, reviews to date have not devoted enough attention to the similarities and differences between this church and its ideal prototype – the endowment of king Milutin in Gračanica.

ФАСАДА ЗГРАДЕ ТРГОВЦА СРЕТЕНА АЛЕКСИЋА, Делиградска бр. 1

Подигнута по пројекту арх. Николе Несторовића 1907. године;

Цртеж из пројекта рестаурације фасаде, 1990. год., арх. Милинко Ивановић, Док. ЗЗЗСКГБ

0 100 sm